ДІЯ ПЕРША

I

1

Вдосвіта Анеля будила матір — неголосно, схвильовано:

— Мамо! Матусенько, люба! Чуєш, мамо? Та проснися ж!

Мати. А-а-а! Це ти, Анелько? Що? У тата знову ядуха?

Анеля. Ні-ні! Тато спить. Це мені треба зараз з тобою поговорити, а ти щоб з татом… До десятої години треба… Ой мамцю! Яке це для мене несподіване щастя! Та й для тебе теж, я вважаю. Еге ж, мамочко? Це просто якийсь небесний сюрприз!

Мати. Ти ще не лягала спати?

Анеля. Мамусю, не можу! Пан Владек освідчився мені в коханні. Віддає руку й серце.

Мати. Пан Владек?

Анеля. Пан Владек!

Мати. Зарембський? Наш хазяїн?

Анеля. Я й сама зразу не повірила, поки він не став навколішки… ось так… (Стала на коліна, цілує матері руку). "Анелю, — говорить, — Анелю!.. Будь мені за дружину…"

Мати (сама до себе). Матінко Божа! Це мені, либонь, сниться, а я, дурна, і насправді… Адже це сон… Авжеж, сон!.. (Лягає). Матінко Божа, — сон!..

Анеля (цілує матір). Мамо!..

Мати. Со-он!..

Анеля. Мамо, це такий сон, що я вже не засну і тобі не дам, доки ти не поговориш про це з татом. Пан Владек особливо прохав, щоб я поговорила з татом. А я сама не можу. Поговори ти! Невже тато буде проти? Адже це моє щастя! Зарембський — мій чоловік! Чому ж ти не рада, мамуню?

Мати. Я рада, Анелько, але постривай. Як же це так сталося? Недавно приїхав із Варшави, де, либонь, найвродливіші панянки до нього горнулися.

Анеля. Але я йому більше за всіх сподобалась. Він каже, що саме про таку, як я, матусенько, він мріяв, про таку ніжну й чисту, як весняна берізка, каже, в костельній ограді. "Варшавські панянки, — каже, виросли під сяйвом електрики, ви ж, — каже, — панно Анелю, під нашим чудовим польським сонцем!.."

Мати. Так і сказав?

Анеля. Точнісінько.

Мати. Але стривай. Він приїхав ненадовго, лише втихомирити на фабриці страйк…

Анеля. А тепер житиме тут, при фабриці. Буде сам господарювати. Без нього тут справи погані — страйки і всяке таке інше. Йому, бідолашному, потрібні гроші. А коли б ти знала, який він освічений,

розумний! Який патріот! Скажи, невже тато може не погодитися на мій шлюб із ним? З паном Владеком? Зарембським? Адже зараз тато лише маклер Владека, а тоді він буде тестем, он на тому балконі каву питиме. І ти, мамунечко, теж прийдеш в гості до мене, до такого зятя. А ти, може, й житимеш у мене…

Мати. Стривай, Анелько, стривай… (Іде до вікна, відчиняє, щипає себе). А таки й справді не сон… Та я не певна, чи зрадіє тато. В нього до Зарембського ніколи не лежало серце. Завжди лаяв його за те, що пан Владек не вміє господарювати. "Коли б мені, — казав, — дісталась така фабрика, такі будинки, я б уже давно був мільйонером". Щоправда, тепер вже не лає. Навіть навпаки — неначе радіє тому, що раніше лаяв. Та хіба тата збагнеш? Але я побалакаю! Та й треба ж, нарешті!.. Ти справді панянка на порі… (Поцілувала Анелю). Побалакаю… Може, навіть завтра… Завтра свято…

Анеля. Мамо! Треба сьогодні!

Мати. Сьогодні — не знаю… Ти ж сама бачиш, в якому він клопоті. Допізна щось обмірковує і підраховує. Навіть заговорюватися став. Як тут до нього приступитися?

Десь кашляють.

Тсс… Здається, вже встав… Ні, не можна сьогодні.

Анеля. Тільки сьогодні, мамунечко люба! Я дала слово панові Владеку, що поговорю про його сватання сьогодні ж. О десятій годині він чекатиме нашої… татової відповіді… Мамусю! Я помру, якщо ти сьогодні не поговориш…

Мати. Ой, Матінко Божа! Все тепер на світі таке раптове, таке несподіване. Все мовби з-за рогу. (Зачиняє вікно). І радість. Трах!.. Не знаю, радіти чи плакати. Матінко Божа!..

2

З підвалу вилізла Маклена. Крикнула вниз, у віконце:

— Христинко, вставай! Поки рано — на канави гайнемо. Може, щось знайдемо. Ти — трісочки, я — кістки або картоплю, зваримо. Адже сьогодні батькові на фабрику. Сьогодні вона, може, працюватиме. (Вмиваючись, спокушала Христинку). Поглянь, який ранок сьогодні! А сонечко, бач, яке! Такого ще зроду-віку не було, далебі. Онде й Кунд уже встав. Гріється. (Свиснула собаці, що сидить на прив'язі біля будки кінець двору). Кундику! Здоров був! (Витираючись, побачила гусей десь у небі). А он гуси летять. Та які! Точнісінько як у казці. Пам'ятаєш — мама нам розказувала! (Наспівує мотив із казки про Івасика-Телесика.)

Гуси, гуси, гусенята!

Візьміть мене на крилята

Та понесіть…

(До гусей вгору) Гел-гел-гел! Куди, питаєте? (Задумалась, махнула рукою на схід, далеко).

Та понесіть туди, туди,

Туди, куди я думаю…

(До Христинки вниз). Ой, Христинко, мене вже беруть гуси! Ой, несуть! Ой, вставай! Ой, прощавай! (Неначе й справді її несуть гуси). Проща-ай! (По паузі). Вставай, Христинко! Ось я вже й повернулась, а ти все спиш. Час на канави. А то інші розберуть геть-чисто все і ми знову будем не ївши. Вставай! (Збирається йти). По дорозі я тобі розкажу щось цікаве-прецікаве. Про що агітатор учора на таємних зборах розповідав,

товариш Окрай. А я підслухала. У Радах не розказують, а вже будують казки, Христинко! Про це я тобі розкажу дорогою. Вставай!

3

Анелин батько з ґанку:

— Слухай, як там тебе, Маклена, чи що! Ти мені заважаєш. Я вже двічі казав твоєму батькові, щоб ви під ґанком взагалі не розмовляли. Мені тепер потрібне чисте й тихе повітря. А ви надто галасливі. Особливо ти.

Маклена. Прошу в пана пробачення. Але мені дуже потрібно було розбудити Христинку. Та я тепер будитиму її тихо, щоб вам не заважати. Можна? (Пауза. Бачачи, що він зневажливо мовчить, вона — пошепки). Христинко, чуєш? Зараз мені вставай! Я вже не можу голосно тебе будити. Пан Зброжек уже не спить — сидить над нами, на ґанку. І ми заважаємо йому сидіти, розумієш?

Зброжек. Не сидіти, а думати, міркувати, рахувати заважаєш. Тобто ти заважаєш мені робити те, чого сама ніколи не робиш. Бо ти не вмієш думати з батька-матері, з діда-прадіда. Ось і нині: навіщо тобі чіпати, не подумавши, гусей? Твої вони, чи що?

Маклена. А я думала, що вони й не ваші. Летять собі, подумала, гуси. Як у казці.

Зброжек. А не подумала, що це, може, ще й не гуси, а журавлі чи бусли? Ті, що, хоча й приносять батькам малят, але ніколи — чуєш, ніколи — не беруть на крила великих і дорослих, навіть таких легких на віру, як ти…

Маклена (наїжилася). Знаю. І малят вони зовсім не приносять… (Пошепки). Навіть таких важких, як ви. Та хіба це цікаво? Мама

Христинку народила і вмерла. А тепер, хоч би й можна було полетіти, хіба ж полетиш, коли їй ще й семи немає? Христинко, чуєш? Вставай, кажу тобі!

Зброжек. Знову ти не думаєш. Навіщо, наприклад, ти її будиш? Поратися? Але ж у вас анічогісінько нема. Працювати? Ви вже місяць безробітні. Чи, може, їсти? Тоді так і скажи: вставай їсти! Вона вмить схопиться.

Маклена (раптом нервово, з хворобливою злістю). Вставай, кажу! Вставай, а то дам! Їй же богу, поб'ю! Поб'ю, поб'ю!

Зброжек. Ну от… Вона тому й не встає. Хіба ж так можна? Будить, щоб побити. Та ще таку маленьку. Це вже занадто навіть для вас, жебраків. Це — як дорікав мені за комірне твій батько. "Знущання", "здирство", еге ж! (До Стефана Граси, який, насилу переставляючи набряклі ноги, вийшов з підвалу). Це вже, як ти говорив мені, пане Стефане, тиранство. Тираном мене вважає пан Стефан, а я йому й сьогодні перший кажу: добридень! Га?

4

Граса (глухо). Добридень!

Зброжек. Я дочку уму-розуму вчу. Будити, кажу, коли нічого їсти й робити, будити таку маленьку дівчинку, щоб побити її, — хіба ж це не тиранство, кажу?

Граса (до Маклени). Навіщо ти її будиш?

Маклена. Вона сама просила…

Граса. Навіщо?

Маклена. Але ж вам сьогодні, може, на фабрику, от я вчора й подумала… Ми з нею разом надумали раненько на кана… на базар…

Граса (перебив). Іди додому!

Маклена….Поки інші не розхапали…

Граса. Я маю поговорити з паном Зброжеком. Іди! (Почекавши, доки Маклена пішла в підвал. До Зброжека). Вам хочеться ще раз нагадати про комірне, то краще нагадайте мені. Це буде розумніше.

Зброжек. Розумніше було б уже не нагадувати, а прямо звернутися до поліції, а то й в дефензиву. А я й справді такий дурень, що не тільки не звертаюсь, а навпаки: коли мені заважають уже думати про власні інтереси на моєму ж ґаночку, я ще говорю з нього. Та як говорю! Неначе це не мій ґанок, а сеймова трибуна, і я тут не господар, а щонайлівіший соціалістичний депутат, перепрошую на слові…

Граса. Та пан тут і не господар, а тільки орендар, маклер. Вчора наш страйковий комітет додав іще одну вимогу, якої ми будемо домагатися, хоч би ще місяць довелося голодувати, хоч би пан маклер вигнав мене з цього підвалу, — і доможемося!

Зброжек. Яка ж вимога?

Граса. Щоб зовсім не було квартирних орендарів і маклерів. Геть їх! Так уже сказали пепеесівці. І ви будете тут не орендарем, а службовцем, з такими ж правами, як і я.

Зброжек. Я вже вище на цілий поверх.

Граса. Буде пан вище на поверх, на два, та не буде вище, ніж наші права. Так говорили пепеесівці.

Зброжек. Моя програма досі була така: всі ми не власники, а лише орендарі свого життя. Та коли, ти кажеш, ви почали вже домагатися ліквідації орендарства і таке інше, то доведеться, хай милує мене Бог, стати власником свого життя. Але куди ви штовхаєте світ, товариші? Куди? Вам здається — в свій бік, а виходить навпаки. Ось я був звичайнісіньким орендарем цього будинку, маклером, а стану тут господарем. А пепеесівцям скажіть, Стефане, що по золотій драбині можна перелізти через будь-які високі права.

Граса. Тоді я скажу, що нам комуністи кажуть: навіть золота драбина стоїть на наших підвалах. Підкопаємо! Перекинемо! Не станете!

Зброжек. Це так говорив Окрай. Кривенький. Уже не говоритиме. Ого! Сьогодні ж стану. Не віриш? Так ось же, не встигнеш дійти ти і страйкарі сьогодні до фабрики Зарембського, як ви почуєте: ваші вимоги не тільки не задоволені, але всіх вас звільнено. Фабрику Зарембського й ось оцей будинок його продають з молотка! Еге ж. Криза трясе Польщу, як чорт суху осику. Криза потрясає світ. У всіх голова йде обертом, навіть у лікарів. А коли у всіх голови йдуть обертом, і навіть у лікарів, то в маклерів вони менше паморочаться, і тоді маклери пишуть рецепти навіть для врятування світу. Еге ж! Але ближче, ближче до нас. Фабрика сьогодні продається. Немає покупця. А коли нема покупця, тоді її купує маклер. Перед цим він тільки розмірковує, що вигідніше виробляти на цій фабриці: консерви, як раніше, цигарки чи ручні гранати. А коли він про це думає, треба, щоб той, хто живе під ґанком, не заважав йому думати! Рахувати! Міркувати! Підраховувати!

Граса. Пан Зброжек тоді скаже "гоп", як вискочить он на той балкон. А доти він як був, так і буде тут підпанком. І маклером. Думайте, та не заважайте і нам. Не затьмарюйте ви перші неба! Не загорожуйте сонця! А то вдарить буря! (Пішов).

5

Визирнула жінка Зброжека:

— Ти вже встав, Юзю?

Зброжек. Так! Сьогодні мій день! Ось він уже почався. Ранок — як банк, сонце — як золотий долар. Ще одна, остання година. (Глянув на годинника). Ні! Банк відчиняється о десятій, ще три години, ще три години, лише три години — і я заспіваю, крикну… Що я крикну? Ага! Я буду гучно приказувати: дивен — Бог! Дивен — Бог! Дивен — Бог!

Жінка Зброжека. Дати тобі кави?

Зброжек. Дивен — Бог! Дивен — Бог! Дивен Бог!

Жінка Зброжека. Що з тобою? У тебе зараз такі очі…

Зброжек. Які?

Жінка Зброжека. Надто блискучі якісь…

Зброжек. Блискучі? Будуть золоті! Дивен — Бог! Дивен — Бог! Бог — дивен! Дивен — Бог! Та я колись, іще хлопчиком, любив складати з камінців палац з високим балконом. Він сто разів розвалювався, але я його знову будував і, коли доводив до кінця, починав славити Бога: дивен — Бог, дивен — Бог! Коли ж руйнувався — лаявся: чорт — Бог, чорт — Бог, чорт — Бог!.. Зараз я добудовую одну справу, як палац з балконом. Двадцять три роки вивершую її. Це значить — двісті сімдесят шість місяців, сто дев'яносто вісім тисяч сімсот двадцять годин. І ось залишилось три. Через три години я зійду он на той високий балкон! (Показав на балкон Зарембського). Анельку зведу! Як на трон! І фотографа покличу. А сам позаду неї питиму каву, і ти (до жінки) праворуч од мене. Ні, ліворуч, бо праворуч стане наш майбутній зять…

Жінка Зброжека. Юзю! Ти вже, слава Богу, все знаєш. Ах, яка це радість! Уяви, я щойно збиралася сказати тобі про це, а ти вже знаєш. Я кажу Анельці: татові ніколи, зачекай, а ти вже все знаєш — і про балкон, і про каву, Юзю! Адже це таке щастя, така честь, така висока честь, що в мене зараз голова іде обертом! Подумай тільки — сидіти на такому високому балконі, на такому шляхетному балконі, а праворуч — пан Зарембський, наш зять, подумай!..

Зброжек. Бачу, що в тебе справді в голові запаморочилось. Я відчиняю двері на балкон Зарембського аукційним молотком, купую за півціни його фабрику і цей будинок, то за це Зарембський, у якого гонору більше, ніж у мене в банку грошей, стане зятем, подумай-но, баб'яча голова!

Жінка Зброжека. Та як же ж це? Так він освідчився вже Анельці в коханні, віддає їй руку й серце…

Зброжек. Хто?

Жінка Зброжека. Пан Владек Зарембський.

Зброжек. Ти встала чи досі ще спиш?

Жінка Зброжека. Я вже не знаю. Я казала Анельці, що це сон, а вона божиться, що ні. Навколішки став, ось так. (Показала). "Анелю, — каже, — Анелю, ви, як весняна берізка в костельній ограді…" Анеля мені теж про цей балкон і каву… Я й подумала, що ти про це вже знаєш.

Зброжек. То це насправді було?

Жінка Зброжека. Що?

Зброжек. Що Зарембський освідчився Анелі?

Жінка Зброжека. Я не знаю. Анелька божиться, що освідчився.

Зброжек. Коли?

Жінка Зброжека. Сьогодні вночі. Я сама віри не йняла, Юзю. Думала, що Анелька вві сні прийшла і розповідає це. Але встала, вмилася, Богові помолилась і ще раз звеліла Анельці розказати. Освідчився. "Я, — каже, — бачив у Варшаві панянок, але такої, як ви, Анелю, немає в цілому світі, такої ніжної і чистої, як берізка в костельній ограді". А який він шляхетний, Юзю! Який вихований! "Спитайте, — каже, — зараз же спитайте, Анелю, у вашого тата, як він поставиться до мого сватання, що скаже, яке буде його слово". Просив, щоб ти сьогодні ж дав відповідь. Дуже просив, щоб сьогодні. До десятої години — Анельку просив. Між іншим, у Варшаву вже не їде, житиме тут, тому що справи на фабриці склалися дуже погано і потрібно, каже Анельці, налагодити…

Зброжек. На Анельчині, тобто на мої гроші? Гого! Тепер я зрозумів усе. Криза закрила йому фабрику, як гробар труну. Консерви гниють, робітник не пішов на зменшення зарплати, страйкує, кредитори напосідають, банкрутство, фабрика продається з торгів. Зброжек купує — пішла вчора чутка. Так він надумав: одружуся з дочкою Зброжека і на його гроші відкуплю в нього ж свою фабрику. Дзуськи! Пан Зброжек думав про цю фабрику трохи довше. Він складав свої думки про неї двадцять три роки, по камінцеві, як палац у дитинстві. Та щоб пан Зарембський зруйнував тепер цей палац за одну мить в такий нахабний спосіб — через любовний перелаз? Го-го-го! У нього ще голова, видно, не закрутилась. То завтра закрутиться і крутитиметься навколо мене, як земля, кажуть, крутиться навколо сонця. Ось тоді, можливо, я й візьму його за зятя.

Жінка Зброжека. А може, ти купив би у когось іншого фабрику, Юзю?

Зброжек. У дуже розумного чоловіка завжди дурна жінка — так кажуть. І навпаки. Та не куплю сьогодні я, то завтра купить хтось інший і

скаже нам — киш із цього двору. А купити в когось іншого ще бракує грошей, голубко. Треба думати, голубко, а не крутити розумом, як теля хвостом. Дай мені новий піджак, я зараз піду в банк, а звідти на торги. На торги до зятя! Го-го! До зятя!

Жінка Зброжека. Ох, Юзю! Ти жартуєш, а він такий шляхетний. Адже він справжній шляхтич з дуже старовинним гербом, Анеля каже. Що ж тепер йому сказати? Яку дати відповідь?

Зброжек. Що? Нічого! Як? Ніяк! А втім, стривай. Ти кажеш, він сьогодні просить відповіді? До десятої години? Тобто до сьогоднішніх торгів? Тоді хай Анелька скаже йому так: до десятої години і увесь сьогоднішній день татові ніколи. Та якщо пан Владек справді — чуєш? — справді полюбив Анельку, хай приходить через три дні.

Жінка Зброжека. Ти даєш згоду?

Зброжек. Без фабрики. (Пішов).

Жінка Зброжека. Анелю! Де ти? Через три дні! (Вибігла).

II

1

Не минуло й години, як пишно вбрана Анеля вже чекала пана Зарембського кінець двору в саду. Щохвилини позирала на ручний золотий годинник-браслет. Навіть труснула — чи не зупинився. Бачить — вийшла з кошиком Маклена.

Анеля. Маклено! Маклено! Почекай хвилинку. Ти не знаєш, котра година? Ох, я забула, що у вас немає годинника. Але ти, здається, по сонцю вгадуєш. Скажи, котра тепер година по сонцю?

Маклена. А навіщо по сонцю, коли я щойно чула, як на магістратській башті пробило три чверті на десяту.

Анеля. Це, певне, хвилин п'ять тому?

Маклена. От щойно.

Анеля. Як же ж це я не чула? Хоч і на моєму теж за чверть десята. Які довгі години сьогодні! Треба було б навпаки. Зараз осінь. Восени дні короткі, а ночі довгі. (Радо зітхнула). Ночі довгі. То восени цікавіше вийти заміж. Як ти вважаєш? Ти постривай, Маклено! Куди ти?

Маклена. Мені ніколи, панно Анелю.

Анеля. Скажіть, будь ласка, їм ніколи! Та хіба може бути ніколи безробітним!

Маклена. Це вам краще знати. Адже ви все без роботи, завжди без роботи!

Анеля. Відтоді, як ти послужила на фабриці, ти страшенно зіпсувалася, Маклено. Особливо морально — стала неввічлива, груба, зухвала. Але я не буду тобі зараз дорікати цим. І за давні твої непристойності — пам'ятаєш? — не буду. Не такий у мене сьогодні день, і взагалі я сама не така. Зараз у мене так ясно, так ясно на душі, ніби хтось вінчальні свічки позасвічував, ніби хтось вже вінчальних пісень співа!.. А правда, сьогодні дійсно неначе якийсь вінчальний день? Голубий, чудесний, а ось оцей клен, поглянь, як ксьондз у золотій ризі… А втім, навіщо я тобі це кажу? Ти ж, бідолашна, мабуть, не відчуваєш природи і не розумієш поезії. Ти ось, певне, і не чуєш, як десь, неначе в повітрі, хтось грає на піаніно. Яка чудова музика!

Маклена. Це в сорок третьому номері. Там і вчора о цій порі грали. Там панночка хоч музики навчається…

Анеля. Правда ж, чути щось весільне? Весільний полонез! Тра-та-та-там-там! Ах, Маклено, коли б ти тільки знала! Я за три дні вийду заміж. І вгадай — за кого? От угадай! Якщо вгадаєш, я подарую тобі… Ну, що тобі подарувати?… Ні, я краще, як тільки вийду заміж, візьму тебе покоївкою до себе. Покоївкою!

Маклена. Я не піду.

Анеля. Чому? Ти будеш в чистоті ходити, в теплі жити. У тебе буде окрема кімната. Я подарую тобі духи. Куплю капелюшок. Ти будеш, як в ілюстрованому родинному журналі на картинці: "Молода пані з покоївкою". Не добереш одразу, хто з них пані, поки не придивишся. Так вони одягнені.

Маклена. А коли б подивилися на роздягнених, то й не розпізнали б, напевне. Я раз бачила не на картинці, а в купальні. Так подумала на покоївку, що то пані… Та я не піду! Я думаю зовсім про інше…

Анеля. Ти надто вульгарна, Маклено. Але мені шкода тебе. Ростеш ти, як кропива на пустирі. Ти навіть не ходиш на свято Божого тіла. Чому ти не запишешся в сестринство найсолодшого серця Ісусового? Краще вже тобі бути довічною нареченою. Все одно ти не спізнаєш справжнього й чистого кохання. Ах, Маклено! Мені дуже шкода тебе. Ти так і проживеш босою. Ніколи в тебе не буде ні будуара, ні спальні. В таких бідолашних спальня часто буває, як от у Магди, на вулиці…

Маклена рвучко іде.

Стривай! Куди ж ти? Яка ти стала нечемна! Не дослухавши, навіть не перепросивши, тікаєш. Я хочу тебе пожаліти, а ти, як їжачок. Спитала, куди ідеш, а ти не хочеш мені сказати.

Маклена. І не скажу!

Анеля. Не скажеш? Та я й так знаю куди. На канави. Кістки і всякі покидьки на їжу збирати. Я ж добре знаю, що позавчора ти зварила юшку з якихось смердючих покидьків, а вчора побилась на канавах з якимсь жебраком, нічого не знайшла, і ви сиділи цілий день не ївши. Так? Ну скажи ж, що так. Ух, яка ти гордячка! І все ж мені тебе шкода, Маклено. Не віриш? (Кричить). Мамо! Чуєш, мамо!

2

На ґанок вийшла жінка Зброжека.

Анеля. Мамочко, звели Марині принести зараз сюди все, що залишилося від сніданку. В моєму кошику.

Жінка Зброжека. А що їстиме Жужелька?

Анеля (зморщила брови). Мамо!

Жінка Зброжека. Ах, Матінко Божа! І тут несподіванка. Пішла на побачення — годує жебрачку.

Анеля (до Маклени). Не подумай, що це об'їдки, Маклено. Боронь Боже! Я відбираю в кошик все найсмачніше. В той кошик, в якому я носила снідати в гімназію. Це мій другий сніданок.

3

Служниця винесла кошик.

Анеля. Бач, це той кошик, а в ньому глянь що. Ціла котлетка, бісквіт, три плитки шоколаду, коржики, булка. Коли я вийду заміж, — а це буде через три дні, — приходь до мене по цей кошик. Хоч щодня приходь.

Чому ж ти не береш? Невже не візьмеш? Не хочеш? Бери! Ну, бери, кажу, а то звелю віднести назад. І таки справді Жужельці віддам… Бери!

Маклена (взявши кошик, тримає його якусь мить, потім рвучко йде до собачої будки і кидає). На, Кунде, а то й справді віддадуть Жужельці! Хоч пан Зброжек і каже, що чим собака голодніший, тим краще стереже, проте бач, як годують свою Жужельку. Та він і про робітників це говорить: "Чим, — каже, — робітник голодніший, тим дешевше і довше він працює". Недарма товариш Окрай казав, що пани нас більше люблять, коли ми голодні, хоч самі вони лише тоді добрі, як сплять. За це я їх і не люблю, навіть коли сплю, і коли б моя сила, я їм таке зробила б, як там (жест на схід) зробили.

Анеля. Боже! Вона вже більшовичка!

Маклена. І вийду заміж за більшовика, от! Навіть мрію. В тюрму піду. В одиночній камері буду. А до вас не піду, хоч і в окрему кімнату.

Анеля. Тоді віддай назад.

Маклена. Їж, Кунде! Лихо жене нас на вулицю, з голоду і я, може, зроблю собі там спальню, але я ніколи не зроблю, Кунде, із своєї спальні вулицю, як це роблять всі чисто пані і, певне, зробить і панна Анеля.

Анеля. Грубіянка! Невдячна тварюка! За що? (Навіть заплакала). Віддай!

Маклена. Їж, Кунде! А що не з'їси, мені віддаси — від тебе візьму радо!

Анеля. Зараз же віддай! (Хоче взяти об'їдки, але собака гарчить). Віддай! Від-да-ай, кажу!

Пан Зарембський з газетою. Зупиняючись, дивиться:

— Панно Анелю!

Маклена відійшла.

Анеля (отямившись). Ах, даруйте, пане Владек! Я в такій вульгарній сцені. Але уявіть! Вона збирає там, за канавами, різну покидь, кістки й таке інше і варить юшку. Батько безробітний. Матері немає. Мені стало шкода її. Я наказала принести їй усе, що залишилося від сніданку: цілу котлету, бісквіт, три плитки шоколаду, коржики, булку. А вона їх — собаці. Та ще якої гидоти наговорила! Жах!

Зарембський. Ви покарані за недоречну в наш час гуманність.

Анеля. Можливо. Але, сподіваюся, ваше співчуття не на боці тієї мужички?

Зарембський. Її батько, здається, в мене на фабриці і теж страйкує. Другий місяць. Він вважає за краще збирати на смітнику кістки, ніж заробляти на фабриці щодня по два золотих, на які можна купити собі хліба і зварити собі борщ навіть з м'ясом. Отже, я не можу співчувати не тільки їм, але навіть тим, кого вони ображають за милостиню, за непотрібний і шкідливий гуманізм.

Анеля. Отже, я покарана з двох боків? Подвійно?

Зарембський. Отже, так.

Анеля (кокетливо). І вам не шкода мене?

Зарембський. Ні.

Анеля. Я серйозно… Ніскілечки?

Зарембський. Коли ви серйозно, то ні півстілечки.

Анеля. Але, може, все ж у пана Владека знайдеться для мене краплинка якщо не гуманності, то хоч якогось почуття?

Зарембський. Ви питаєте чи просите?

Анеля (серйозно, допитливо, стурбовано). А як ви гадаєте?

5

До них підійшли жебраки.

Жебраки. Дорогі панове!..

— Заради пана Ісуса!

— Крихітку з вашого щасливого столу!

Зарембський (не добереш — до Анелі чи до жебраків). Ви просите?

Анеля. Я?

Жебраки. Просимо!

Зарембський. Я милостині нікому не подаю. Це мій принцип. Де гарантія, що просить не мій ворог? Не даю!

Жебраки. Не позбавляйте нас хоч цієї роботи!

— Подайте заради Матері Божої!

Зарембський. Зверніться он до панни Анелі.

Анеля. Пан Владек повинен знати, що таке чемність: навіть жебракам перший мусить відповідати кавалер.

Зарембський (до жебраків). У мене стоїть фабрика без робітників. Хочете хліба — підіть проженіть страйкарів, станьте на їхнє місце й працюйте. Польщі потрібно назбирати власні капітали, а не жебрати, треба закласти свій золотий підмурок, а не страйкувати біля порожніх кас. Забирайтеся!

Жебраки відходять.

Анеля. То як же ви думаєте?

Зарембський. Я вже сказав. Милостині нікому не даю.

Анеля. Це відповідь на моє запитання?

Зарембський (по паузі). Так.

Анеля (тихо). Після вашого вчорашнього колінопреклонного освідчення в коханні?

Зарембський. Ні! Це після деяких сьогоднішніх неприємних для мене новин і оказій. З'ясувалося, що ваш любий батечко, а мій підручний маклер і орендар був першим і найсерйознішим претендентом на купівлю з торгу моєї фабрики і всього мого майна, що це він намагався вплутати моє підприємство в борги і навіть, як я тепер гадаю, допомагав страйкарям, якщо не повиганяв їх досі з моїх квартир.

Анеля. Я про це нічого не знала. Я і мама. Слово честі. Зовсім нічого. Але я впевнена, що тепер, дізнавшися про ваше освідчення, він вже не буде купувати вашої фабрики.

Зарембський (рух газетою). Дізнавшися про сьогоднішні повідомлення банку, я теж певен, що не буде купувати.

Анеля. Навпаки, коли він сьогодні довідався про це, він дуже зрадів.

Зарембський. Банківським повідомленням?

Анеля. Я не знаю, про що ви говорите. Він зрадів, коли я і мама признались йому, що ви освідчилися мені в коханні.

Зарембський. Пардон! Ви коли йому про це сказали?

Анеля. Сьогодні. Вчора я була надто схвильована. Адже ваше вчорашнє освідчення було для мене таке несподіване, раптове, що я вирішила відкласти розмову з батьками на ранок. Хоч мамі я сказала ще вдосвіта. В думці я ще раз обійшла вчорашню алею, щоб… щоб підняти кожне ваше впущене слово, можливо, недочуте… мимовільний рух. Потім перебирала їх при зорях, складала зі своїми, і з цього виходили такі чарівні, чудові узори, що зараз я навіть боюсь переглянути їх… Після ваших сьогоднішніх нових слів — боюсь…

Зарембський. А тим часом ваш тато при тих самих зорях складав золоті узори з прибутків від моєї фабрики. Я теж боюсь. А втім, даруйте й скажіть нарешті, що саме сказав він, дізнавшися про моє освідчення?

Анеля. Він сказав, що… буде дуже радий і щасливий… і, якщо пан Владек справді… покохав Анелю, то, сказав, хай приходить через три дні.

Зарембський. Що ж він гадає — після сьогоднішнього розп'яття на банківському хресті воскреснути через три дні?

Анеля. Я не знаю, про який хрест ви говорите.

Зарембський. Про який? Спитайте в батька. Він уже знає. І перекажіть, будь ласка, йому…

6

Підійшов ще жебрак, зовні інтелігент, з якоюсь саморобною дудкою. Повернулася Маклена з порожнім кошиком.

Жебрак. Панове! Як бачите, я жебрак. Я знаю, яке неприємне почуття охоплює кожного з нас, коли до нас підходить жебрак. Тим паче зараз, коли жебракування стало мало не головною професією в Польщі…

Зарембський. Ви часом не з українських народних демократів?

Жебрак. Ні. Я поляк. Я пишаюся цим. Либонь, я перший придумав з жебрацтва зробити певний жанр мистецтва.

Зарембський. А не навпаки?

Жебрак. Будь ласка, переконайтесь. Ось цю дудку я зробив з польської калини і граю по містах у кожному дворі. Під акомпанемент піаніно. І виходить, що я граю, а мені акомпанує мало не вся Польща. Це вже я, гадаю, мистецтво. Ось, наприклад, зараз у сусідньому дворі хтось грає на піаніно знамениті "Deux polonaises " божественного Шопена. Чуєте? Бурхливий вступ: тру-ру-ру-рум! У старій Польщі шумить кривавий банкет. Кров, звичайно, — як вино, а вино — як кров. Очі чарівних дам, — як ранкове світання, а ранкове світання — як дамські очі. Сталевими полисками виблискують польські шаблі et cetera vivate: Річ Посполита на перших хвилях історичного піднесення. Ще вище, ще вище, і ось

polonaises — здавалось, непоганий, урочистий і непереможний хід на світовий Вавель. (Грає на дудці полонез).

Зарембський. А непогано! Навіть браво! Браво! Старий і славний рід Зарембських у цьому полонезі йшов попереду. Старий Заремба. При Казимирі починав.

Жебрак. А ми, очевидячки, завершимо цей історичний хід мільйонним всепольським полонезом жебраків. (Грає полонез у мінорному тоні). На Вавель, через усю Польщу. І буде вся Польща кладовищем, а Вавель… надгробним їй пам'ятником… Кінець! Кінцем навіть пахне й в повітрі. Зима.

Зарембський (захвилювався). Кому зима і смерть, а ми лише беремося до зимового спорту. Ми, Зарембські! Нам тісно танцювати! Земля старої Польщі ввігнулася під нами, як старий селянський тік. Ми тупцюємо в долині. Нам потрібні нові шляхи від моря до моря. Нам потрібно якнайшвидше вийти на обшири степового океану, за сталевий Дніпро і туди, де оспіваний поетом…

Жебрак знову перевів на мінор, пританцьовуючи під дисонанс.

…Маяк під Акерманом. Ще далі! Ще далі на південь, де щогла Кримських гір — високий Чатир-Даг стоїть1. Київ — наш ключ до Сходу. Данціг — на Захід. Ми поведемо далі й далі наш переможний полонез. Хай нам копає хоч яку яму (понюхав з маленького флакончика) комунізм і кружляє, мов чорт перед похороном маклера, — ми поведемо!.. Так!.. Так!.. (Вигукує). Досить! Ось вам за музику. (Кидає жебракові золотий. До Анелі). Вам відповідь батькові: перекажіть, що я зрозумів його запрошення. Але певен, що він не Бог і через три дні не встане, не воскресне! Ніколи не воскресне! Це йому настав кінець! Йому! (Вибігає).

III

Повернувся додому Граса.

Маклена (тихо). Ну, як?

Граса. Фабрику таки закрито, Маклено. І нас всіх звільнили. Як і пророкував пан Зброжек, щоб у нього язик відсох. Закрито й запечатано. Запечатано й пропечатано: фабрика продається з торгів. Товариші понесли вже речі продавати. Е-ех! Що вийшло з нашого страйку? Цілий аукціон…

Маклена. А що каже комітет?

Граса. От і його б тепер з торгів продати, та ніхто не купить.

Маклена. А товариш Окрай?

Граса. Не прийшов твій Окрай. Запалив наші думки, а сам, бач, зник. Довів до аукціону. Обдурив. Комуніст!

Маклена. Він не такий. Він не може обдурити.

Граса. Чому не може?

Маклена. Не може! В нього очі не такі!

Граса. Правда, що не такі. І не показав. Треба було слухатися пепеесівців. Ті хоч і заведуть, та зате не кинуть. І очей не ховають. У них гарні очі…

Маклена. Гарні очі?

Граса. Гарні очі. А цей, бач, і не показав.

Маклена. А може, він хворий?

Граса. І звістки не подав. Доагітував. (З сумним гумором). Капіталізму настає край. Його закопає пролетаріат. Пролетаріат — могильник капіталізму. Могильник і гробар. Так і сталося. Їй-богу, так. Застрайкували і зробили з фабрики Зерембського труну. Стоїть як труна. Тільки що ж далі має робити пролетаріат? Собі труну?… Ні! Треба слухатися пепеесівців… Наших давніх пепеесівців. Ті хоч очей не ховають. У них такі гарні очі. (Побачивши, що Маклена мало не плаче через Окрая, що їй боляче). Такі хороші очі, що будь-який сором переморгають. А цей, бач, ще молодий. Конфузиться. Чудій! Сором, кажуть, не дим — очей не повиїдає…

IV

Повернувся додому й Зброжек. Невидющими очима дивиться на жінку:

— А-а… Це ти?… Значить, я вже прийшов. Еге ж. А де Анелька?

Жінка Зброжека. Вона хвора. Лежить.

Зброжек. Хвора? Тож і на побачення не ходила?

Жінка Зброжека. Була.

Зброжек. Ага. Після побачення захворіла. Виходить, і зять вже не зять. Пронюхав? Знає?

Жінка Зброжека. Ох, Юзю! Пан Владек дуже образився, що ти хочеш купити його фабрику. Дуже образився! Дуже! Я просила тебе, Юзю, — не треба. А тепер дівчина хвора!

Зброжек. Пан Владек образився, що я хотів купити фабрику. Він дуже образився за це. То що ж мені тепер робити, коли я фабрики вже не куплю? Ніколи не куплю! І вона для мене розвалилась! І балкон! Все! Банк, де я тримав свої гроші, крахнув. Все, що двадцять три роки збирав по камінцеві, розвалилося. Долари покотились і закотилися за обрій. Навік, чорт… Чорт — Бог! Чорт — Бог!

Жінка Зброжека. Юзю!

Зброжек. Чорт — Бог! Чорт — Бог!

Жінка Зброжека. Тобі не можна хвилюватися!

Зброжек. А що мені тепер можна? Що?

Жінка Зброжека. У тебе ж астма, Юзю!

Зброжек. У мене астма. Ввесь світ захворів на астму! Астма душить увесь світ! Він харчить і давиться. Його серце — банк, всесвітній банк — ось-ось лусне. Чуєш, як б'ється? Де наш домашній лікарський порадник? Що там радять у разі припадку? (Розгорнув порадник). Морфій! Морфій під шкіру! (Читає). "Іноді допомагає, коли пустити кров". (Кричить). Мерщій пустити світові кров! Мерщій кров!

Жінка Зброжека. Я зараз побіжу по лікаря. Я зараз, Юзю! Ой Матінко Божа, Матінко Божа! (Біжить і промовляє сама до себе). Все тепер на світі таке несподіване, раптове! Все як з-за рогу на тебе, ось так… Я вже боюся ходити… (Вибігла).

Зброжек. Не треба мені лікаря! Грошей нема! Покотилися! Чорт — Бог! Чорт — Бог! Мені треба за щось зачепитися, а то я теж покочуся. Ух, який вітер! Який страшний вітер! За якусь думку, за одну крапочку зачепитися б! Гроші круглі, земля кругла, все крутиться, все котиться, і голова котиться. Вона теж кругла. За що? Може, за гак? Ну що ж, коли

більше немає за що, доведеться за цей гак. (Показує на гак в стелі). Якщо вже в маклера закрутилась голова, то маклерові залишилося одне — гак. Атож! Він збирав двадцять три роки, коли не було кризи, скільки ж, питається в задачі, треба збирати тепер, при кризах? Я вже не розв'яжу цієї задачі. (Замикає двері). Гак — і кінець! Смерть! Здається, я застрахував себе від смерті. Го-го! За самогубство премії не дадуть. Доведеться навіть без премії, без будь-якого зиску померти. І це маклерові, га? А втім, стривай. Стій! (Залазить на стілець). Хіба не можна заробити на власній смерті? Подумай, маклере? Думай, маклере! Думай! Го-го! Стривай! Здається, зачепився!.. (Злазить із стільця).

В двері стукають.

Можна.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

I

1

У підвалі у Грасів.

Граса (хворий, у забутті). Христинко, держи ноги! Мої ноги втекли. Заверни. (Отямившись). Ху-у. І приверзеться ж. Христинко! Ти б засвітила нічник, а то щось надто вже темно. Здається, ввесь світ без вогника. Дощ. Чуєш, Христинко? Га, Христинко! (Прислухавшися, підводиться і на превелику силу йде до печі).

2

Увійшла Маклена. За нею — вітер і шум дощу.

— Ой! Ви знову встали?

Граса. Нічник засвітити хотів…

Маклена. А Христинка?

Граса. Спить, чи що… Будив, не озивається.

Маклена. Ну хіба так можна? Хіба так одужаєте?

Граса. Де ти діла кресало й губку?

Маклена. Ось. Я завжди кладу отут, біля печі.

Граса. Біля мене клади. Давай я роздмухаю! (Креше). Погано без руху… (Роздмухує вогонь).

Маклена (засвітила нічник). Знову ноги наллються і понабрякають!

Граса (заспокоївшись при світлі, тре ноги). От приверзлося, що мовби повтікали від мене. Взули валянки й пішли до дверей… (Переводячи це на жарт). То я за ними навздогін… А глянь-но, як там спить Христинка?

Маклена. Спить. (До Христинки). Христинко, вставай!..

Граса. Не буди, якщо спить. Хай собі спить. Хай спить… А як там надворі? Дощ?

Маклена. Із снігом іде.

Граса. Ну що ж. На те й дощ із снігом. Хай собі йде. Як тобі ходилося? Змерзла, мабуть?

Маклена. Стоїть і та фабрика.

Граса. Стоїть? Ну що ж… Хай собі стоїть.

Маклена. Сама фірма застрайкувала. А та, що ви говорили, кустарна, — закрилась. Хазяїн утік. Не заплатив робітникам за цілий місяць. За матеріали теж, і втік…

Граса (який усе ж сподівався на кращі наслідки розвідки). Ну що ж, хай… Хай… (По паузі, намагаючись не занепадати духом). Ну, а наш іще не втік?

Маклена. Ні. Сторожів звільнив. Сам фабрику обходить. Хоче Кунда на фабрику забрати. Нашого Кунда! Не вони ж його годували! Про це мені сказала служниця Зброжеків. Скаржилась: не платить Зброжек їй ні копійки. Ще й вигнати загрожує. Кажу — піди в спілку, до судді. Не хоче. Боїться, щоб на гірше не вийшло…

Граса. І має рацію. Краще хай терпить.

Маклена. Терпить? А я пішла б! Обов'язково! Не треба терпіти. "Терпіння, — говорить товариш Окрай, — це найкраще сідло для пана, а нам воно лише перетре хребет та…"

Граса. Ну, й дався тобі той Окрай!

Маклена. Сьогодні я його бачила, як його вели в тюрму. Ще тоді заарештували. В дефензиві сидів. А ви казали — зник. А коли б ви бачили, як він ішов! Під шаблями наголо, а сам посміхається…

Граса. Ех!.. В тюрмі їсти дають. Я от сам пішов би в тюрму, коли б не ти й Христинка.

Маклена. Пани знають, кого замикати!..

Граса. Ага… Ну що ж, хай, коли так… А ти вся тремтиш. Дуже змерзла, мабуть?

Маклена. Ні… І мені всміхнувся! Наламала з панського паркана трохи трісок. Зараз нагрію води, гарячої нап'ємося… (Лукаво, жартуючи). От жаль тільки, що Христинка спить — без неї доведеться пити…

Христинка заворушилася десь у кутку.

(Ласкаво). Ага, заворушилась, ледащо!

3

На порозі — Зарембський. В плащі. Присвітив електричним ліхтариком.

Зарембський. Це квартира номер тридцять сім?

Маклена. Еге ж. А хто там?

Зарембський. Тут живуть… (глянув у блокнот) Граси?

Граса. Так. Прошу!

Зарембський. Давно ви тут у мене живете?

Граса. Третій рік. Через місяць три роки буде.

Зарембський (оглянувши квартиру). Скільки платите за цю кімнату панові Зброжеку?

Граса. Двадцять злотих.

Зарембський (присвітив ліхтариком запис. Перевірив). Так. Із завтрашнього дня будете платити безпосередньо мені. Ви за цей місяць уже заплатили комірне?

Граса. Ні. Ще ні.

Зарембський. А за минулий?

Граса. Половину.

Зарембський. Зараз можете заплатити?

Маклена. Але ж ми платимо панові Зброжеку…

Зарембський (до Граси). Я питаю, зараз можете заплатити?

Граса. Ні, пане хазяїне. Зараз не можу… Нічим… Я, бачте, трохи хворий зараз. У мене, бачте, щось із ногами…

Зарембський. Даруйте, я не лікар.

Граса. То я увесь цей час мусив сидіти без роботи.

Зарембський. На жаль, я й не представник спілки.

Граса. Але в мене незабаром буде робота.

Зарембський. Чудово! Для сплати вам дається три дні!

Граса. Я прохав би пана хазяїна зважити на це…

Зарембський. Я й зважаю. Але на четвертий вранці сюди прийдуть квартиранти.

Граса. Почекайте хоч з тиждень…

Зарембський. Я прошу вас запам'ятати, що на четвертий день о десятій годині ранку сюди прийдуть нові квартиранти.

4

Засапаний Зброжек, почувши це, ще з порога:

— Даруйте, пане патрон, але нові квартиранти прийдуть сюди завтра вранці о сьомій годині.

Зарембський. Пан Зброжек так хоче зробити?

Зброжек. Якщо пан патрон мені не перешкодить.

Зарембський. Пан Зброжек попереджував Грасів?

Зброжек. Неодноразово.

Зарембський. Треба один раз. (До Граси). Тоді, будь ласка, звільніть моє приміщення завтра о сьомій ранку. Борг за півтора місяця віддасте панові Зброжеку. Він передасть його мені…

Зброжек. Я три дні тому виплатив пану патронові всі орендні гроші. Сповна. В мене є квитанція банку…

Зарембський. А нових квартирантів попросіть завдаток платити безпосередньо мені.

Зброжек. Як мені розуміти пана патрона?

Зарембський. Дуже просто: надалі всі квартиранти виплачуватимуть комірне безпосередньо мені.

Зброжек. Можна попросити пана патрона на хвилинку конфіденції? (Виходить за двері).

Зарембський холодно і неохоче йде за ним.

Я міг би, звісно, почати з того, що підвали надто темні й низькі, щоб ними ходити такому високому і ясновельможному панові Зарембському, тим паче, що зараз увесь світ темний і незрозумілий, як підвал. Доведеться панові нахилятися там, де переді мною б'ють лоби квартиранти. Щоб знайти гріш у підвальному бруді, мало одного електричного ліхтарика… Я мусив би ще нагадати про нашу угоду з патроном щодо терміну та комісійного процента, але я, зважаючи на світову і пана патрона кризу, дозволю собі запитати лише про одне: скільки пан Зарембський хоче, щоб квартиранти платили йому через мене?

Зарембський (повернувшись до Грасів, умисне, щоб чули й вони). Я міг би, звісно, мою відповідь почати з того, що для народного демократа не такі вже низькі й темні рідні підвали, щоб йому згинатися і битися лобом. Якщо й зараз увесь світ темний і незрозумілий, то над Польщею, як над новою печерою, стане нова віфліємська зоря — тут мусить народитися порятунок світові. Я повинен був би нагадати, що наша з паном Зброжеком угода порушена з тої хвилі, як він на комісійні гроші хотів купити всю мою комісію, але я, також зважаючи на світову й пана Зброжека грошову катастрофу, відповім лише одне: квартиранти

платитимуть за квартиру безпосередньо мені, стільки ж, скільки платили панові маклеру…

Зброжек. То ви з патрона хочете стати маклером?

Зарембський. Я стану хазяїном без маклера. А ось із пана маклера вже ніколи не вийде хазяїн. Більше — він із маклера стане моїм квартирантом. Хоча йому ще лишається виселити Грасів. Прошу! (До Грасів). Добраніч!

Граса підводиться.

Маклена. Лежіть!

Граса. Я зараз. Я тільки вийду за паном. (Через силу, перемагаючи себе, виходить за Зарембським).

Зброжек. Граса вже боїться, щоб пан не розбив собі лоба.

Пауза.

Маклена, кинувшись за батьком, спинилася біля дверей. Зброжек — внизу.

Знадвору уривками чути голос Граси:

"Я прошу пана зачекати!.. В мене є надія, що через тиждень я… Ні-ні! Їй-богу, не помру! Справлюся… Їй-богу, справлюся із здоров'ям і з грошима панові… Я страйкував, але я перший і відступився… Відстрочте ж, як ви вже сказали, на три дні… Заради дітей, благаю…"

Ще пауза. Повернувся.

Зброжек. Ну як?

Граса. Провів.

Зброжек. Чому ж коліна мокрі?

Граса. Це я… впав… Спіткнувся і впав трохи.

Зброжек. Невже так слизько перед паном Зарембським?… Ну і що пан на це? Що ти собі випрохав?

Граса. Я не просив. Так поговорили. Він згоден відстрочити на три дні, коли, каже, пан Зброжек не буде проти. До вас послав…

Зброжек. Треба було з мене починати! А Граса теж захотів перескочити через маклера. І пан хоче стати хазяїном без маклера, і Граса — без маклера! Прошу звернути увагу — без маклера хочуть! Хо-хо! Хіба може бути Бог без ксьондза, пан без лакея, генерал без ад'ютанта? Щоб між днем і ніччю не було вечора, між числами — знака? Хіба може бути світ без маклера? Це від запаморочення в нас. Атож! Бо навіть я не стану хазяїном без маклера. Але маклером у себе буду я! І на фабриці! Мій дух — а буде хазяїном. Моє ім'я!

Граса. То дозвольте мені бути квартирантом. Відстрочте, будь ласка, і ви на три дні.

Зброжек. Граса просить?

Граса. Так.

Зброжек. Як хазяїна?

Граса. Так.

Зброжек. А навколішки, як перед ним? Навколішки стане Граса?

Граса. Я не ставав… Кажу, я спіткнувся… Адже ж я на ноги слабий.

Зброжек. Спіткнися і переді мною!

Граса (дивиться на нього. Тихо). У мене слабі ноги, але не голова ще…

Зброжек. Спіткнись ногами…

Граса дивиться на нього.

Маклена (вся затремтівши, сплеснула руками). Не смійте! (До Зброжека). Ти! (Увібрала повітря). Тиран ти! Тиран!.. Я зараз дістану грошей і отакечки жбурну їх тобі в обличчя! Отакечки! Дістану! Зараз же! Я побіжу й дістану!

II

1

Вибігла Маклена надвір. Темнота. Вітер. Дощ.

— Зараз дістану! Я зараз! (Спиняється). Чого ж я стала? Адже потрібно зараз! Що, темно? Але ж у мене в очах, усередині ще горить: дістану! Дістану!.. Мушу дістати!.. Треба тільки хотіти… дуже… ось отак хотіти! Отак! Отак! (Спинилась). А може, мені тільки так здалося, — де я дістану?… Ну, гори ще!.. (Навіть затулила руками од вітру ту гарячу неусвідомлену думку, яка штовхнула її надвір і тепер загасла). Гори!..

2

Вибігла Маклена на вулицю. Де-не-де ліхтарі. Проходять ще люди.

— Дощику, не гаси! Ти, вітре, роздмухай!.. (Спинилася). Де ж я дістану! В кого? (Подумала). Дурна, не випросиш, адже тепер всі просять. Мільйон, кажуть, рук… (Озирнулася). А люди проходять і навіть голови не повертають, хіба ти не бачила? Тільки так, як Ванда зробила — і заробила! Стала ось так і — хоч як страшно було і соромно — дивилася на чоловіків… (Дивиться. Побачивши, що наближається перехожий, по-дитячому обсмикнулася. Завмерла, зирнула на нього).

Той пройшов, навіть не помітивши її.

Ху-у! Слава Ісусу, пройшов! А я ж на нього дивилася… (Тихенько сплеснула руками). Дивилась, а сама й не глянула в дзеркало, яка то я. Може, така, що буду цілу ніч отут на чоловіків дивитися, а на мене ніхто — така нечупара. Мабуть, тричі нечупара!.. О, лишенько! Та я ж іще маленька і така худа! Ну, ж і худюча! А спитають, скільки років, що я скажу? Тринадцять?

Наближається ще хтось.

Збрешу. (Злякано дивиться).

Той пройшов, не помічаючи.

Звичайно, ще маленька!

Наближається третій. Маклена, щоб повищати, стає навшпиньки, рукою мимохіть обсмикує спідничку. Але й третій не звернув на неї уваги.

Ні, треба самій зачепити. Треба їм показати, що я зовсім не така маленька, як вони вважають. Звикли дивитися на таких, що бублик можна з'їсти, доки її обійдеш навколо. Буржуї!

Наближається четвертий. Вона до нього:

— Добрий вечір вам!

Четвертий (зупиняючись). Добрий вечір!

Маклена. Скажіть, будь ласка… А може, ви перший скажете?

Четвертий. Що?

Маклена. Як мені вийти на Варшавську вулицю?

Четвертий. Прямо до першого скверу. Там спитаєш. (Пішов).

Маклена. Ху-у! Та як же його ще питати? Що сказати? Проведіть мене? Чи, може, — ви хочете зі мною познайомитися? А як згорю або заплачу? (В розпачі). Не спитаю! От не спитаю!..

3

Пройшовши навскоси вулицю, до неї підходить добродій з парасолькою. Перший:

— Добрий вечір!

Маклена (навіть трохи зраділа). Добрий вечір!

Добродій. Панянка вийшла погуляти?

Маклена. Еге.

Добродій оглянув її.

Кудись моя молодша сестра пішла. То я чекаю. Хоч їй уже й п'ятнадцять… (схаменулась) шістнадцять незабаром, а все ж, знаєте…

Добродій зазирнув їй у вічі.

Вийшла подивитися… А дощ мені просто в обличчя…

Добродій (галантно). Та вони не мають права заважати такій гарненькій панянці гуляти — сестра і дощ! Не має значення, що сестрі шістнадцять… Подумаєш — старша! Не має права, бо… бо ще неповнолітня. А від нахаби дощу в мене є захисток. (Розгорнув парасольку). Вона ж і ширма для кохання. Прошу! А ні — краще ходімо звідси. Тут недалечко за рогом є чудесний закуточок. Затишний, поетичний, просто-таки домашній закуток. Що паняночка любить? Печиво? Марципан? Солодке вино?

Маклена. П'ятдесят злотих!

Добродій. Що-о?

Маклена. Не потрібно печива… і вина… Мені… заплатіть п'ятдесят злотих.

Добродій. Та за ці гроші тепер можна лошицю купити, малятко!

Маклена. Хіба?

Добродій. Атож.

Маклена (просто, наївно). Я не знала. Ну, що ж… То купіть собі лошицю.

Добродій. Фе, як це грубо! (Відійшовши). Який грубий натуралізм! Цинізм! Безсоромність!

Дідок (що слухав збоку). Але вона, здається, ще натуральна, прошу пана.

Добродій. А вам що?

Дідок. Увечері трохи погано бачу.

Добродій (повертаючись до Маклени). Тридцять?

Маклена. Ні!

Добродій (з благанням). Не можна більше, крихітко! І взагалі, так не можна торгуватися. Ти ще така маленька. Ти справді вперше вийшла?

Маклена. Еге ж.

Добродій (дивиться їй у вічі). Та ще й плачеш?

Маклена. Хіба я плачу? Це дощ іде, дощ! Це краплини дощу!

Добродій. Тридцять п'ять?

Маклена. Ні!

Добродій. Ну як тобі не сором?

Маклена. А вам?

Підійшов, підглядаючи, дідок.

Добродій. Ну, сорок?

Маклена. Ні!

Добродій (пошепки). То, кажеш, без вина і печива? Добре! (Розгорнув парасольку). Ну, перлинко, ходімо! Ти витри, перлинко, очі! По вулиці не можна ходити з мокрими очима навіть під дощем…

Маклена. Так-так… Я знаю. Люди мусять плакати за стіною!

Добродій. Ну, от… Тепер ходімо! Пішли.

Добродій узяв її під руку. Маклена інстинктивно висмикнула руку.

Ну, малятко! Не треба, моя дівчинко, адже ми домови… (Ледь пригортає до себе).

Маклена (неначе її щось відкинуло). Ні! Ні!.. Не треба!.. Не можу я!.. (Чимдуж біжить у двір). Не можу!

III

Хотіла додому, та не змогла. Повернулась назад. Засапавшись, зупинилась у дворі. Крапав дощ. Підійшла до собачої будки.

— Не можу я, Кунде. А думала, що зможу. Коли б він іще не чіпав… А які в нього гидкі очі, ой! Не можу! Ніколи не зможу! (Сіла, обхопивши руками коліна. Безнадійно захиталася, неначе хотіла заколисати свою гірку думу). Ох, чому воно це так, Кунде? Чому мені здалося, що я й справді можу дістати гроші? Так здалось, як наяву, ось отакечки, ось отак, що я вибігла. Чому це так, Кунде? Га?

Голос (з будки). Обережніше з душевними таємницями — тут, крім собаки, є ще й людина.

Маклена. Ой! Хто там?

Голос. Я.

Маклена. Хто… ви?

Голос. Я! (Вилазить із будки). Я — як єдність самосвідомості в філософії, світова субстанція, невмируще "я"! Трансцендентальне за Кантом, єдиносуще за Гегелем. "Я"! З якого виникає весь світ у Фіхте і навіть за матеріалізмом — вищий щабель у розвитку матерії — "я".

Маклена (пізнавши). Ой, це ви?… Що грали на дудці перед паном Зарембським?

Музикант (збитий зі своєї високої іронії наївно-простим, але вбивчим запитанням). Атож. На жаль, це я, що грав, як ви кажете, на дудці перед паном Зарембським. Але я грав йому на дудці! На дудці, сто чортів його матері! На дудці! На інструменті високого мистецтва я ніколи не гратиму панові Зарембському! А втім, чого я хвилююсь? Адже я колись концертував. Але я грав усім. І не моя провина, що в перших рядах сиділи Зарембські. Проте це не так уже й важливо… Перші для мистецтва ті, що його розуміють і люблять.

Маклена. А чому ви в будку залізли?

Музикант. Я в ній ночую.

Маклена (аж присіла). Ночуєте?

Музикант. Це тепер моя квартира. Квартира польського музиканта-віртуоза Ігнатія Падура. В такому становищі, здається, треба ще розказать біографію. Коротко. Колись я грав і прізвище Падур було гучним. Мені навіть пророкували світову славу. Я, звісно, схотів грати всьому світові з польської державної естради. Пішов у легіон. Воював за світовий гуманізм, за вільну Польщу et cetera. Але на естраду зійшли якісь нові музиканти. Від мене дуже тхне горілкою?

Маклена. Дуже.

Музикант. Ну от. Не музиканти, а нездарні ремісники. Вони грають на казенних струнах улесливі симфонії диктатору, і за це їм віддали диригентські пости в мистецтві. Мені ж пан Пілсудський дав оцю будку…

Маклена. І ви погодилися? Влізли?

Музикант. Я?… Гм… (Знову збитий з високої іронії). Еге ж! Я вліз.

Маклена. Але ж це не його будка. Це Кундова будка!

Музикант. Ma fille, ви ще не знаєте, що таке іронія.

Маклена. Я не знаю, що це таке. Та коли б це була будка Пілсудського — скажіть, пустив би він вас?

Музикант. Гм… Це справді ще питання!

Маклена. От бачте… А ви кажете таке… Це Кундова будка!

Музикант. Атож. У мене вийшла риторика. У вас краще, ma fille. Безпосередніше. І гостріше, хай йому чорт! Це навіть не Пілсудського будка. Це Кундова будка. Його. (На собаку). Звати Кунд?

Маклена кивнула головою.

А я живу і навіть не знаю, як звати мого справжнього господаря. Ось вона, людська невдячність! Ось вона! І за що? За те, що він, єдиний на все місто, пустив мене до себе жити. Щоправда, спочатку і він не пускав. Навіть близько не підпускав. Ночей із п'ять гавкав, коли я підходив, гарчав. Правда ж, гарчав, Кунде? Ой як гарчав! А тоді впустив.

Маклена. Кунд добрий!

Музикант. Еге ж, у нього дуже добра шерсть. Волохата, тепла! От тільки кусають блохи. Та, кусаючи, вони і гріють шкіру. Ви тільки не кажіть нікому, що я тут ночую. Щоб не вигнали. Хоч я певен, що ви не скажете. Я вас трохи знаю. Я бачив, як ви збираєте на канавах кістки. І як ділилися з Кундом. Я вас вважаю другою після Кунда шляхетною істотою в Польщі. Їй-богу! Мені хочеться сказати вам щось приємне. Але що?

Маклена. Скажіть, що б ви зробили, коли б прийшов хазяїн, і почав виганяти з квартири вашого хворого батька, і сказав би: "Станеш на коліна — не вижену", та коли б ще до того ви були дівчиною, а заробити ніде не можна, то що б ви зробили?

Музикант. Те, що я вже зробив. Пішов у будку, а не став навколішки. (Скрикнув навіть). І не стану! Здохну в оцій ось будці, а не стану! Хоч я не знаю, для чого тоді людині коліна? Та й хіба в колінах згинається людина? (Сам до себе). Ось мені гадалось, що, вповзаючи в цю будку на колінах, я все ж таки не стою перед ним навколішки. А виходить — навпаки. Прибігає вночі наївне дівчатко і просто так питає, чи не той я, що сьогодні грав їм на дудці? Але що гірше? Дудка чи коліна? Га? Тепер я у вас питаю!

Маклена. У вас є мама?

Музикант. Гм. Ви хочете сказати, щоб я про це у мами спитав? Немає. Згідно з хрестоматією нікого немає. Я зовсім самотній. Я сирота.

Маклена. Так чому ж ви залізли сюди й сидите? Чому не підете в революціонери, якщо у вас нікого немає і ви проти них?

Музикант. Нарешті-таки буденне, трафаретне запитання. В революціонери? В комуністи? А навіщо туди йти, ma fille? Заради чого? Для чого?

Маклена (спалахнула). Як це — навіщо? Як — заради чого ж? Та як вам не сором таке говорити? Ви, може, й справді не знаєте навіщо? Та коли б ви тільки знали, заради чого борються, наприклад, комуністи, ви б так не питали! Але коли б я зараз була сама, коли б Христинка була трохи-трохи більша, а батько не хворів, я зараз же майнула б через оцю стіну і пішла б у революціонери! Побігла б! Ой, як би я билася за соціалізм!

Музикант. Це, ma fille, мої юнацькі фантазії та мрії. А ти їх мені сьогодні повторюєш. Сьогодні, коли я вже виріс із них і знаю, що соціалізм — це буде лише друга після християнства світова ілюзія…

Маклена. А що таке — ілюзія?

Музикант. Річ, яка тільки здається, але нездійсненна.

Маклена. Та як же ж вона нездійсненна, коли її всі пани бояться, а поліція за неї в тюрми садовить? От чудний! Та коли б ви тільки бачили, як сьогодні вели в тюрму товариша Окрая! З шаблями наголо, не спускали з нього очей. Ось отак! (Показує). Ви гадаєте, що за нездійсненну річ отак поведуть?

Музикант. Це такий кульгавий? Агітатор?

Маклена. Його поранили в ногу. Він комуніст. Іде! Їх четверо, здоровенні такі ґевали, похмурі, та злі. А він ловить дощові краплини і сміється. Вони на нього дивляться, він — на ввесь світ. І ви гадаєте, він один такий? Мільйон дев'ятсот тисяч!

Музикант. Дощові краплини ловить?

Маклена. У тюрмах усього світу замкнуті.

Музикант. Звідки ви знаєте?

Маклена. Сама з прокламації вичитала. А знаєте, скільки їх було розстріляно і повішано за рік. Дев'яносто тисяч п'ятсот! (Не дочекавшися подиву чи співчуття). Магда ось теж не могла зрозуміти зразу цього числа, то я їй пояснила так. Скільки рік має днів, ви знаєте?

Музикант. Триста шістдесят п'ять — колись мене вчили.

Маклена. Виходить, що кожного дня розстрілювали по двісті п'ятдесят. Ви лише порахуйте! Це значить, кожної години — десять чоловік. Кожні шість хвилин — одного. Ось ми з вами скільки сидимо? Шість хвилин? Більше? (Тихо). Значить, двоє вже загинули на землі. Я іноді, як прислухаюся отак, чую постріли… А ви кажете: соціалізм — це нездійсненна річ! Та вона вже здійснюється! Он отам, у радянських краях. Я, коли вийду вночі за канави в поле і гляну в той бік (жест на схід), придивлюся отакечки, то бачу — далеко-далеко, он отам, уже сяє соціалізм.

Музикант. Дев'яносто тисяч п'ятсот, якщо вірити прокламації. Це значить — дев'яносто тисяч п'ятсот трун? Якщо їх виставити в ряд, це приблизно на сорок п'ять кілометрів… Та-ак. Жоден ксьондз не зможе обійти їх з молитвою. Минуть ще роки, десятки літ — і цими трунами можна буде оперезати всю землю, ma fille, по екватору. Але земля від цього не перестане обертатися навколо сонця і залишиться землею, і

люди, і труни, і осінь, нерівність і собачі будки на ній були і завжди будуть.

Маклена. І ви отакечки сидітимете тут?

Музикант. Я? Гм… Це ви про перспективу?

Маклена (поглянувши). Боже! Який ви обідраний! Вас треба облатати!..

Музикант. Від бочки Діогена до цієї будки була довга дорога. Обірвався!

Маклена. То приходьте до нас завтра. Я вам усе позашиваю. А ви за це заграєте мені. Я люблю музику. Заграєте? Щоб так ясно стало. Що ви мені заграєте? Га?

Музикант. Що? Колись мені гралося ось що. Я вдосвіта виходжу, розумієте, на невідому алею. Ростуть могутні дерева. Таких тепер нема. Ну такі, як на героїчних пейзажах Пуссена. А вдалині — передсвітанкове небо. Такого не буває. На мене чекає прекрасна дівчина. Такої теж не буває. У неї очі — як передсвітанкове небо, тремтять губи. Я цілую їй руки. І ми йдемо по алеї в якусь невідому, неземну країну. Має зійти зовсім інакше сонце, не наше, гидке, а зовсім нове. Ми йдемо і йдемо. Ми неначе вічно йдемо…

Маклена. Не дуже мені подобається. А тепер що граєте?

Музикант. Тепер? Тепер ось що: минули і революції, соціалізм, і комунізм. Земля стара й холодна. І лиса. Ані билиночки на ній. Сонце — як місяць, а місяць — як півсковорідки.

Маклена. Не треба. Годі!

Музикант. Сонце — як місяць, а місяць — як півсковорідки — сидить останній музикант і грає на дудці. (Грає на дудці). Це теперішня моя композиція…

Маклена. Ні. Цього ніколи не буде! Ніколи! Навпаки — земля буде освітлена… як сонце! Всюди гратиме музика. А я вийду заміж… За більшовика. На аероплані! (Побігла від нього). Я думала, він допоможе мені, порадить, а він… сам — як півсковорідки!

IV

1

Підбігла Маклена до своїх дверей. Спинилася. Чує голос батька — хрипкий, знеможений, спотворений гірким сміхом:

— Ну, а коли я стану навколішки? Що тоді скаже пан хазяїн?

Зброжек. До сьомої ранку Граса обов'язково мусить вибратися, скаже хазяїн.

Батько. Тоді я загрузну ось тут по коліна, по пояс — і ніякий хазяїн мене не підведе.

Зброжек. Худобина теж загрузає…

Батько (погрозливо). То ти різник? Різник?

Зброжек (спокійно). Кожен хазяїн різник, а життя — бійня, Граса.

Батько. Що ж тоді мені робити?

Зброжек (помітивши, що Граса занепав духом). Треба сплатити гроші, скаже хазяїн. І, не кажучи більше й слова, піде заздалегідь до пана поліцейського комісара… Прийшовши від пана поліцейського комісара, він звелить розбудити себе о четвертій годині. І ось коли діти Граси, наплакавшись, поснуть, міцно заснуть, а Грасину рану в думках трохи заснує павутиною сон…

Бачить у шпарку Маклена — поникла, зависла на груди батькова голова.

Раптом постукає хазяїн у вікно. (Підскочив до вікна і щосили постукав). Вставай!

Батько скинувся.

Пора! Пострілом з гармати здасться цей стукіт Грасі, і, як пластир із занімілої рани, він здере з душі забуття. О п'ятій годині хазяїн знову постукає. О шостій у двір прийдуть поліцаї…

Батько (сам до себе). І бритви нема…

Зброжек. Бритви? Навіщо тобі бритва?

Батько. Є приказка: хто покотиться, той за бритву вхопиться…

Зброжек. Не такої відповіді я чекав, але й ця приказка непогана. Бритва тут більше допоможе, ніж земля. А тепер хай Граса слухає, що скаже йому на це маклер. Маклер підходить до Граси ось так. (Підійшов і прямо запитує). Скажи, ти взявся б зараз убити людину?

Батько подивився на Зброжека.

Маклер питає про це спокійно і серйозно.

Батько (пильно поглянув на Зброжека). Вбити?

Зброжек. Так.

Батько. Людину?

Зброжек. Не взагалі людину, а одного нелюда. Нелюда, який наробив за своє життя багато лиха людям. Особливо, кажучи вашою соціалістичною мовою, робітникам, пролетаріатові. Він, щоб заробити, труїв їх зіпсутою ковбасою, гнилими консервами, завжди продавав вогку сіль, а цукор — з піском. І це не в одній крамниці, а всім дрібним крамницям постачав оптом, сотнями тонн, а браковану тканину — цілими кілометрами. Заробляв, гнав монету з квартир, любові, води, навіть з повітря. Скажи, ти взявся б зараз убити такого мерзотника?

Батько. Пан хоче цим способом стати тут єдиним господарем?

Зброжек. Атож. Я хочу в цей спосіб стати тут єдиним господарем.

Батько. Пан хоче, щоб я вбив Зарембського?

Зброжек. Ні.

Батько. То кого ж іще?

Зброжек. Мене!

Батько. Пан сміється?

Зброжек. Пан маклер серйозно питає, чи взявся б Граса вбити сьогодні пана Зброжека? Тирана! Експлуататора! І за гроші!

Батько дивиться на Зброжека.

Я не хворий і не збожеволів. Справа в тому, що панові Зброжеку вигідніше зараз померти, ніж жити. Отож йому потрібно, щоб його хтось убив. До зарізу потрібно. І серйозно вбив. Це тепер єдиний для нього вихід із кризи, туди (жест нагору), на високий хазяйський балкон.

Батько. Пан Зброжек хоче вбити себе і не може?

Зброжек. Панові Зброжеку треба вбити себе, і він може. Але він, як старий маклер, хоче трохи заробити на своїй смерті. А для цього треба, щоб його вбили.

Батько. Я вас не розумію.

Зброжек. Невже Граса не може зрозуміти такої комбінації? Життя пана Зброжека — це рахівниця. Кожну хвилину перетворював він у гріш і відкладав на рахівниці. Двадцять три роки! Від кожної копійки жолобки в нього в пам'яті і в серці. І ось прийшла криза, схопила цю рахівницю і — р-раз! — скинула з неї все. Крахнув банк, де лежали всі гроші, та Граса, певне, вже чув про це. Відкладати знову, будувати з хвилин драбину на балкон не вистачить уже років. Залишилось одне — вбити себе, але підходить маклер і каже: ти застрахувався від раптової смерті. Дострахуйся ще, заплати за свою смерть, але зароби й ти! Цікава смерть, га? Хай Граса зарубає собі це на носі. Маклер дає йому безплатну пораду. Все одно і Граса незабаром помре, заробімо ж на цьому!

Батько. Панові… мертвому… гроші?

Зброжек. Імені моєму на балкон. Граса дурень. Хто його навчив так думати? Ксьондзи чи соціалісти? Мертвий, в якого в головах гроші, ще живе довго. А що таке живий без грошей? Що? Це вже напівмертва людина. Від неї тхне хворобами, голодом, смертю. Це буде, наприклад, Граса, коли він не візьметься сьогодні вбити пана Зброжека!

Батько. Хай! А я за таке діло не візьмусь!

Зброжек. Чому? Граса боїться покарання? Можна буде зробити це так, що цього ніхто зразу не побачить.

Батько. Робіть краще так, щоб я цього не бачив.

Зброжек. Тоді Граса вже й себе не побачить. А за це він одержить зараз гроші і завтра заплатить Зарембському за квартиру.

Батько. Ні!

Зброжек. Я плачу за цю роботу п'ятсот злотих! Граса, чуєш! П'ятсот злотих! Хоч я, на мою думку, заслужив собі безплатну смерть. Мене варт убити задарма! За моє маклерство, за цукор із піском, гнилі консерви! Нарешті, за те, що все одно, коли Граса мене не вб'є сьогодні, я вб'ю його завтра, обов'язково! Витурю з квартири, видам поліції... Ну, хай хоч раз помститься мені мій квартирант Граса!

Батько. А може, я помщуся тим, що не вб'ю?

Зброжек. Ха! Найду іншого — яка ж це помста? За ці гроші мене вб'є навіть пан Зарембський. Хо-хо! Товариш Граса помститься самому собі! Без квартири він одразу загине. А зараз іншої квартири навіть через маклера не знайде товариш Граса. А роботи тим паче. Граса сам знає, що тепер легше слонові пролізти у вушко голки, ніж біднякові в будь-які двері. На дні Вісли легше знайти сухе дно, ніж над Віслою роботу. А в Граси спухлі ноги, вже ні на що непридатне серце. Я це знаю, тому що в мене самого астма. Все одно до нас швидко, якщо не завтра, постукає в двері смерть і гукне: "Пора!" Та й для чого жити, якщо криза засушила дерево життя, дерево з золотим листям. Нема листя! Облетіло! Самий лише сухий чорний стовбур, на якому незабаром зависне трупом світ!.. Увесь світ! Тож заробимо вдвох на моїй смерті. Дітей забезпечимо! Дітей!.. Граса не хоче?

Батько. Ні.

Зброжек. То геть у могилу, пся крев! Завтра о сьомій ти підеш під три чорти!.. Черв'як! (Пішов).

Батько. Я заради своїх дітей на коліна стану, а заради твоїх вбивати не візьмуся й тебе. Хотів ще раз перед своєю загибеллю на мені заробити! У-у-у!..

2

Але Маклена вже не чула останніх батькових слів. Вона наздогнала Зброжека, загородила йому дорогу:

— Я вас уб'ю!

Зброжек (з несподіванки і не пізнавши в пітьмі Маклени, здригнувся). Хто це?

Маклена. Я!.. Я вас уб'ю!

Зброжек. Ти?... Уб'єш?... (Придивляється).

Маклена (рішуче). Так!

Зброжек. За що?

Маклена. За все це!

Зброжек. Та за що, дитино моя?

Маклена. За все, що пан зробив і робить. Про що тільки-но казав батькові... І пропонував. Я вб'ю!

Зброжек. Якому батькові? Що я казав?

Маклена. Я все чула! Всю розмову з батьком! І те, що пан на коліна хотів батька поставити, і те, що давав йому п'ятсот злотих, щоб він пана вбив. Я вб'ю!

Зброжек. У тебе, дитино, мабуть, гарячка, якщо тобі верзеться щось подібне (Доторкнувся пальцем до її лоба, вона відштовхнула рукою). Авжеж! (Доторкнувся, а сам хотів дізнатися, чи є щось у неї в руках). Ти захворіла на голодну пропасницю. Тобі треба в лікарню.

Маклена. А коли я піду в поліцію?

Зброжек. Чого?

Маклена. І розкажу про це? Панові поліцейському комісару?...

Зброжек. То пан поліцейський комісар скаже: "У тебе, дівчинко, голодна пропасниця". І відправить тебе в лікарню.

Маклена. А коли я лікареві скажу? На вулиці крикну?

Зброжек. То тебе відвезуть в божевільню.

Маклена. — Ох, які ж ви тирани!

(Захиталася, ніби від зубного болю.)

Дракони! Ні!.. Дракони лише в казках були — з трьома, з шістьома головами. А у вас усіх одна голова, маленька голівка, як у глиста. Ви такі великі, великі глисти! О, коли б можна було вас усіх розчавити! Коли б можна було!..

Зброжек.

— Голодні галюцинації! І що панянка чула там

(жест на підвал)

якусь розмову, — теж були галюцинації. Нічого подібного не було!..

(Відійшовши, зупинився. По паузі.)

Скільки тобі років?

Маклена.

— Тринадцять.

Зброжек.

— То ти, певне, і зброї в руках не тримала?

Маклена.

— Я?.. Я з ельземкомівцями[5]в тир ходила. Я вже стріляю в найдальшу ціль…

Зброжек.

— А розумом як?

Маклена.

— За цю ніч навчилася.

Зброжек.

— Як?

Маклена

— Що пан хоче сказати?

Зброжек.

— Що? Якщо панянка вміє стріляти, то я вже боюся, щоб вона мене не застрелила сьогодні, коли я піду до поліції щодо вашого виселення. Ще й дуже рано піду. О п'ятій годині. Га?

Маклена.

— Хай пан не боїться. У мене немає зброї.

Зброжек.

— Та я й не боюся. У мене є…

Маклена.

— Я зрозуміла пана.

Зброжек.

(відійшовши, ще раз озирнувся)

— Але все це галюцинації. Чуєш? Голодні галюцинації.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

1

І вдосвіта не переставав дощ. О п'ятій годині, не кваплячись, Маклена встала. Навшпиньках підійшла до батька.

— Спить!

(Запалила каганець, поставила на піч. Тихо розбудила Христинку.)

Христинко! Встань — зачиниш за мною двері. На гачок. Щоб вітром не одчинило. А то буде холодно спати… Я йду… на роботу. Може, скоро прийду, а може, й ні. Якщо тато незабаром прокинеться, скажи, що я пішла на роботу, скоро прийду, а може, й ні. І якщо почне знову прислухатися у вікно, скажи — хай спокійно спить, ніхто сьогодні не стукне, скажи, у вікно, хіба що вітер. Ніхто не постукає, може, хіба що вітер. Тоді скажеш татові, якщо мене довго-довго не буде, що я домовилася з паном Зброжеком, найнялася зробити те, на що він підмовляв батька. Не забудеш? На що він підмовляв батька, скажеш, якщо мене довго-довго не буде. Ну от!.. Ти в мене вже помічниця, ти в мене вже підручна, ти вже майже дівчина. Тільки ти чомусь усе мовчиш, дівчино! От і зараз. Сказала б що-небудь, дівчино моя, хоч одне слівце. Ніч така велика, темна, без вікна, а ти все спиш та спиш, Христинко. Га, Христинко? Ну от, знову спиш! Ну чого ти все спиш?. Скажи!.. Га? Що ти там шепочеш, як раченя в мішку?..

(Прислухалась; щось бурмотить Христинка.)

Ага! Тобі дуже хочеться їсти, коли ти не спиш… Ну що ж… Я зараз піду, а ти й заснеш. Я зараз, Христинко! Ось тільки ще раз погляну, чи все гаразд, отак от погляну

(озирається)

і піду. Ось я вже й іду, Христино! Якщо мене довго-довго не буде, щоб ти знала, що… сіль — у горнятку в запічку, а у вузлику — трохи крупи… Звариш батькові й собі.

(Пішла, вернулась.)

Сіль тримай у запічку, щоб суха була, а якщо знадобиться — візьми отак пучечку

(показала як),

під чисту ганчірку і пляшкою на столі трошечки, пляшкою потри. Та дивись, не розбий! Адже нею ще мама терла…

(Подивилась на пляшку і вийшла.)

2

О п'ятій годині устав і пан Зброжек. Він теж не спав. Біля ліжка — рахівниця. Горить свічка. Стоїть пляшка вина. Випивши чарку, він наливає ще. Напівп'яний обмірковує, планує, рахує.

— Тільки на доріжці. Так! На доріжці!.. Я ніби вийшов… А насправді я стою отак…

(показує як)

і вона стріляє ззаду, в шию. Тільки в шию! Легше мені, зручніше їй і правдоподібніше. Га? Постріл ззаду…

(Надпивши вина, планує далі.)

Я тримаю годинник, затис в одній руці. Загадкова деталь, питання для слідчих, і дівчинка не візьме. Гроші в кишені, частину розсипано по землі…

(Тут маклер шепоче, що можна буде недодати.)

Темно, не помітить. Га? На доріжці. Еге ж, тільки на доріжці… Отже

(перерахував, за звичкою відкладаючи на рахівниці),

премії підраховано, пістолет куплено, де і як — обмірковано…

(Поглянув на годинника.)

Лишився ще… заповіт, маклере.

(Одягнувся. Взяв свічку й пішов до дочки.)

3

Розбудив дочку. Піднявши свічку вгору, почав заповіт:

— Я йду. З дому. Будь ласка, зачини за мною двері.

Анеля.

— А мама?

Зброжек.

— До дверей мені треба ще дещо сказати. Але боюся, що мамі це здасться сном. Взагалі вона тепер, як ти знаєш, плутає дійсність із сном і навпаки…

Анеля.

(глянула на годинника)

— Так рано?

Зброжек.

— Хто рано встає, тому Бог подає.

Анеля.

— Адже ще зовсім темно.

Зброжек.

— Без грошей і при сонці темно. Так темно, що навіть женихів не видно. І вони дороги не бачать, хоч і люблять темряву. Як ти гадаєш: коли б оце повернулися наші гроші, прийшов би до тебе пан Владек?

Анеля.

— Не нагадуйте мені про нього. Не треба!

Зброжек.

— Погордував він тобою. А як образив! Як старчиху-прохачку з жебраками в ряд поставив. Мало не змусив, каже, любові випрошувати…

Анеля.

— Ні! Ні! Я не просила. Я тільки спитала, чи є в нього хоч якесь почуття до мене, хоч крапелинка совісті? Після його пропозиції…

Зброжек.

— Совість у нього є. В кожної людини є своя совість. Але кожен виявляє свою совість тоді, коли од неї можна мати користь. Совість, як і все на світі, коштує грошей. Ось будуть у нас гроші, то в пана Владека прокинеться до тебе совість. Вона його приведе чи він її принесе, а вже він прийде до тебе. Прибіжить!

Анеля.

— Я зачиню перед ним двері.

Зброжек.

— Влізе у вікно.

Анеля.

— Я замкну своє серце!

Зброжек.

— Він постукає. Почне ходити перед очима, як жебрак попід вікнами, і просити. Його мучитимуть почуття і совість. Го-го-го! Під дощем чи в мороз, у хуртовину, всю ніч, а проходить. Удосвіта постукає. "Хто там?" — спитаєш спросоння. "Любов!" Та він уві сні до тебе пролізе, крізь твій дівочий сон голубий пробереться, ляже біля ніг, припаде і овіє жагучим коханням.

Анеля.

— Не буде цього! Ніколи не буде! Адже в мене… у нас грошей нема.

Зброжек.

— А якщо будуть? Завтра? Навіть сьогодні? І твої гроші? Тоді буде чи не буде?

Анеля.

— Не буде…

Зброжек.

— А що буде?

Анеля.

— Я… я не знаю.

Зброжек.

— А я знаю. Він пробереться знову в твоє серце. Не він, то інший такий самий. І ось тепер я скажу, я мушу сьогодні, перед тим як ти зачиниш за мною двері, сказати тобі, що коли він і пролізе в серце, то це ще не біда. А біда, нещастя з процентами буде, коли він через серце пролізе знаєш куди? У кишеню! Що серце, що наше серце, коли святая святих тепер у людини — кишеня, якщо вона не порожня, звісно! Кишеня! Спустошивши кишеню коханки, кожен коханець дивиться на неї, мов крізь замерзлу шибку. І хоч як ти його грій, він уже буде холодний. І побіжить із твойого серця, як арештант із тюрми. До іншої, звичайно. Мій тобі батьківський заповіт: хочеш довгого і щасливого кохання — зроби з серця сіни в кишеню, а в кишеню нікого не пускай. Тоді сидітимуть у серці, аж доки сама не виженеш.

Анеля.

— Якщо в кишені будуть гроші. А якщо грошей нема?

Зброжек.

— Гроші будуть. Я зараз іду по гроші. Я сьогодні дістану грошей.

Анеля.

— А якщо не дістанеш?

Зброжек.

— Неодмінно! За будь-яких умов! Чуєш? Навіть коли б я нагло вмер чи мене вбили б… Чому ти так дивишся? Кожного з нас тепер можуть убити. Такий час. Або ми, або нас, як пишуть комуністи, — хто кого.

Анеля — рух і переляк. Німе запитання.

А ти вже й витріщилась, мов коза на різника? Я кажу — навіть. Навіть коли б мене вбили — дістану. Адже я застрахований од смерті. Я тепер, так би мовити, безсмертний. У Першому страховому товаристві — на тридцять тисяч доларів, у Золотому якорі — на тридцять. У Третьому — на сорок, у Транспортному — на двадцять. Отож, коли б мене навіть убили, ти повинна одержати за це з мамою сто двадцять тисяч премії. Та за такі гроші краще навіть померти сьогодні, ніж завтра ні за що, га? На них можна купити цілу фабрику Зарембського і весь цей будинок. Неодмінно треба купити, щоб зберегти, врятувати гроші од кризи. І коли я куплю, то ось тобі моє батьківське слово — я в документах напишу і на вивісці великими золотими літерами: "Фабрика Зброжека і Д", тобто і дочки. Отоді й побачиш, як до тебе прибіжить, як тебе покохає добросовісний пан Владек. Го-го! Тільки боронь Боже відприданити назад йому все. Особливо фабрику. Навіть коли я піду на небесний балкон, ти тримай її в кишені. І нікого не підпускай! Нізащо! "Фабрика Зброжека і Д". Золотими літерами. Вона дасть тобі золото і любов.

"Фабрика Зброжека і Д". Ну от, я йду. Піду здобувати фабрику Зброжека і Д. Золотими літерами.

Анеля хоче його поцілувати.

Ну-ну…

(Відвернувшись.)

Зачини за мною двері! А втім, зажди.

(Поглянув на годинника.)

Я маю ще сімнадцять хвилин.

(Вийшов.)

Сімнадцять хвилин!

(Пішов до себе, бурмочучи.)

Сімнадцять хвилин лишилося ще пожити маклерові, а там — Зброжек, пан фабрикант.

(Похнюпився.)

І ось маклер востаннє допиває вино.

(Допив вино.)

Гасить свічку.

(Погасив.)

Яка драматургія!

4

Маклена.

(у темряві, під дощем)

— Ти думала, сіль заважала, а тут — оцей дощ. Чи довго ще буде він? Ця ніч? Я, мабуть, збилася з часу і рано вийшла. Ні зірок, ні дзвону… Ну от, знову про дощ, а треба про це.

(Замислилася.)

Треба про це, а я про гусей думаю. Уявляю — якщо вони зараз насправді пролетіли! Темно ж…

(І уявляє. Летять гуси. Розбивають темне небо. Просвічується ранішня зоря. У гусей вогненнопері крила. Наспівує тихенько.)

Гуси, гуси, гусенята,

Візьміть мене на крилята

Та понесіть туди, туди…

(Жест на схід.)

Ні! Треба не про це. Про це треба подумати. Про це треба подумати. Про це…

Понесіть мене в тюрму,

За віконечко ґратоване…

Вбити чи не треба, товаришу Окрай? — спитала б. І сказала б: мені важко думати. Може, тому, що я ще маленька… Ні-ні! Я вже не маленька! За одну цю ніч я виросла так, що в мене все тіло болить, серце, думки — так росла. І все-таки — робити це чи ні? Я знаю, ви зараз теж не спите. Дивитесь із-за ґрат на увесь світ. Думаєте. Далеко бачите. А я, бачте, далі цієї стіни не бачу. Хоча я теж думаю, думаю, думаю. Він не дасть уже нам жити. Він прийде і стукне у віконце. Він виселить з підвалу. Звільнить. А коли хазяїн звільняє з підвалу — це значить, що він виселяє на цвинтар, казали ви, коли я підслухувала. Я дуже хочу вийти з підвалу, ось за цю стіну, але в життя, а не на цвинтар. То як же ви гадаєте? Га?..

(З будки почувся кашель. Маклена в будку.)

Ви не спите?

5

Музикант.

(з будки)

— Хто там?

Маклена.

— Це я.

Музикант.

(висунувся, придивився)

— Скажіть, панянко, ви зараз снитеся чи приснились тоді, ввечері ще?

(Вийшов скоцюрбившись. Він, очевидно, замерз.)

Я вже, здається, протверезів. Вийшов з горілки, і горілка з мене, під три чорти. Як колись було на карикатурі: французик — з Бордо, Бордо — із французика. Так і я. А Кунд ваш — здається, Кунд?

Маклена кивнула головою.

А вас як?

Маклена.

— Маклена.

Музикант.

— Ім'я, здається, малопольське.

Маклена.

— Моя мати була литовкою.

Музикант.

— То Кунд не любить запаху горілки. Цікаво було б подивитись на п'яного собаку. П'яних гусей я бачив. Власне, не я, а моя тітка… Павлина, здається… Вона почастувала мене раз чудесною вишнівкою, а вишні викинула у вікно. Дивиться — з'їли її гуси ті вишні і п'яні. Кричать "ґел-ґел", хитаються. Потім попадали. Мертві. Тітка, поплакавши, обскубла з них, як у людей водиться, пір'я і викинула гусей на смітник. Ранком чує —

"ґел-ґел-ґел". Йдуть усі до порога, голодні з похмілля й голі. Ха-ха-ха! Голі! Чому ви не смієтеся? Хай йому чорт! Сміх, кажуть, гріє. Я ось хотів би зараз бути гусаком, аби мені хтось викинув хоч одну вишню з горілки, хай йому чорт! Я убив би людину, навіть свою тітку, аби лиш дістати хоч краплину горілки.

Маклена.

— Скажіть, ви справді могли б убити людину? Справді? Свідомо?

(Шукає в темряві його очі.)

Якби було потрібно і важко?

Музикант.

— Якби я міг убити людину, я давно і передусім убив би себе, ma fille!

Маклена.

(довірливо)

— Значить, у легіонах на війні ви нікого не вбили?

Музикант.

(спалахнувши)

— Геть, чорт забирай! А то я вб'ю тебе! Так! Я вбивав у легіонах! За гуманізм, за велику Польщу вбивав!..

Маклена.

— Ви сказали так, я й повірила…

Музикант.

— Убивав, чорт забирай!

(Заспокоївшись.)

Утім, знову, здається, вийшла риторика. Я вбивав інших, а себе, як бачите, досі ще не вбив. Скільки фальшивих, навіть підсвідомих слів. Я справді дірявий музикант. Я, здається, накричав на вас? Пробачте. Це я на себе кричав. Їй-богу, на себе!

Маклена.

— Та я себе теж ніколи не вбила б. І не вб'ю, хай там що! І не треба, зовсім не треба, щоб пан музикант убивав себе. Хай уже вбивають себе інші. Ви, напевне, не повірите, якщо я вам скажу про одного такого… Є такий чоловік, що пропонує гроші тому, хто його вб'є. І разом з тим хоче вбити інших. І все заради наживи… А що б ви сказали про того, хто його вбив би?

Музикант.

— Коли б у мене були гроші, я теж заплатив би тому, хто взявся б мене вбити. І це, я гадаю, вже не риторика…

Маклена.

— Вас нема за що…

(По паузі.)

Облишмо це! Скажіть тепер ви про щось інше!

Музикант.

— Про що?

Маклена.

— Про що? Ну хоч би про алею, наприклад.

Музикант.

— Мені холодно. Я з похмілля. Алея ж — це дурощі. Міраж. То я сп'яну фантазії розвів. Ніколи такої алеї в мене не було й не буде… Йдіть!

Маклена.

— Я теж люблю розводити фантазії. Але я завжди думаю, що котрась із них та здійсниться. Навіть сьогодні думаю…

(В уяві — Окрай, тюрма, гуси, вчорашня вулиця. Чомусь стало жалько музиканта. І чомусь захотілося хоч би поцілувати йога на прощання.)

Дивіться ж, он, здається, трохи стало ясніше. Зоря неначе? Дивіться, тут була й алея. Бачите? Тут торік росли величезні дерева. Бачите, он клен? Пан Зброжек зрубав. А правда, клен і вночі схожий на ксьондза?

Музикант.

— Нічого не бачу…

Маклена.

— То уявіть собі, що отутечки та алея. Ну а небо і справді вже ясніє. На вас чекає дівчина.

Музикант.

— Ну й що?

Маклена.

— То уявіть, що я хоч трохи ота дівчина. І ви зможете поцілувати мене. Тільки, будь ласка, не в руку, я не люблю коли цілують у руку. А от прямісінько сюди, в щоку. Бачите?

Музикант.

— Бачу.

(Стоїть.)

Маклена.

— Ви цілуєте ту дівчину. У неї тремтять губи. От тільки не знаю, що вона скаже, коли відчує, що від вас ще й досі дуже горілкою тхне. Скільки ви випили? Якщо хочете поцілувати, то вже цілуйте в руку, скаже…

(Поцілувала його.)

Прощавайте!

(І щезла, розтанула в передсвітанковій імлі, залишивши на неголеній щоці теплу вологу. І ще начебто музику. Авжеж, музику. Яку чув колись давно. Коли? Де? Він чує далеку музику і спів ліворуч.)

Quand l'Aurore discrete,

Rougit dans un ciel pur

La nature est en fete

Tout chante dans l'azur.

La joyeuse hirondelle

Nous predit les beaux jours.

Ah! Chantez, shantez comme elle,

Enfants, chantez toujours…[6]

Музикант.

— Ах, он що! Serenade de Gounod.

(Колись, ще маленькому, співала мати.)

Ха-ха-ха!

(Чому саме цю наївно-сентиментальну серенаду, зовсім протилежну осінній ночі, цій страшній реальності?)

La joyeuse hirondelle

Nous predit les beaux jours.

Ah! Shantez, shantez comme elle…

(Він намагається схопити мелодію на дудці, але збивається. Спазми не дають. Корчиться — так хочеться плакати. Щоб уникнути цього, він намагається жартувати.)

Які сентименти!

(І, скоцюрбившись од спазм і холоду, додає.)

І яка іронія! Горілки!

6

І рано вдосвіта, коли такий міцний сон і всі спали, Маклена стрілася з паном Зброжеком. На доріжці, що від його будинку до воріт. Ось вони підійшли одне до одного. Мовчать.

Зброжек.

(глухо, але іронічно)

— Хто ж із нас перший скаже "добридень"?

Маклена.

(тоном відповіді на вітання)

— Пан уже сказав "добридень".

Зброжек.

— По-моєму, перший має вітатися найманець.

Маклена.

— Я панові вже відповіла.

Зброжек.

— Панянка відповідає так, начебто вона вийшла на дуель.

Маклена.

— А що таке дуель?

Зброжек.

— Це раніше, якщо один другого образив, то рубалися чи стрілялись. Тільки не за гроші, а як рівний з рівним.

Маклена.

— Панові ж за це заплатять більше, ніж пан мені. Певне, тисячі?

Зброжек.

— Га...

(Розглядаючи Маклену.)

То скільки ж насправді панянці років?

Маклена.

— Тринадцятий. Я вчора сказала.

Зброжек.

— О, панянка далеко піде.

Маклена.

— Еге ж. Я піду в революціонери.

Зброжек.

— На мої гроші?

Маклена.

— Ні-ні!

Зброжек.

— Як же ж ні! От же ж — на мої!

(Цинічно.)

Ну що ж, я навіть приніс для цього пістолет.

Маклена.

— Давайте!

Зброжек.

— Він уже заряджений. Тільки націлитись і натиснути ось на цю собачку. Панянка каже, що вміє.

Маклена.

— Так.

(Бере револьвер.)

Зброжек.

(поквапливо)

— Ну от… Тепер я стану отут на доріжці, а панянка

(озирнувся і майже пошепки)

хай стріляє. Тільки в шию. А тоді — в революціонери!

(Непомітно вийняв годинник та гроші й міцно стис у руці, тому що вона тремтить.)

Неодмінно в шию! Ну?.. Тепер

(заплющив очі)

швидше! Швидше!

Маклена.

(обійшла навколо і стала перед ним)

— А гроші?

Зброжек.

— Гроші потім… коли вб'єш… у кишені.

Маклена.

— Ні! Гроші хай пан зараз дасть.

Зброжек.

(одступивши)

— А якщо панянка візьме і втече

(глузливо)

в революціонери?

Маклена.

— Хай пан покладе їх поряд на землю!

Зброжек.

— На землю? Можна… Чорт — Бог! Вона далеко піде!

Маклена.

— І хай пан перелічить, щоб я бачила.

Зброжек.

— Швидше! Побачать!

Маклена.

— Хай бачать!

Зброжек.

(квапливо рахує гроші)

— Гм, ось… Сто злотих, двісті п'ятдесят… А ось папірці дрібніші…

Маклена.

— Скільки ж там?

Зброжек.

— Я сам не бачу. Темно. Але, здається, всі.

Маклена.

— Ну то хай пан зачекає, доки йому розвидниться.

Зброжек, махлюючи, рахує.

(Маклена підійшла, дивиться. Перевіряє очима.)

Тут, здається, бракує ста злотих.

Зброжек.

(бурмотить)

— Лише ста злотих. Маклер і мене пошив у дурні. Але… але пістолет, каже він, коштує грошей… Більше ста злотих. Їй-богу, більше! Пістолет!

Маклена.

(взявши гроші)

— Я вже виросла! Виросла! Дивіться! Ось вам ваші гроші! Дивіться і рахуйте!

(Лічить.)

Сто злотих…

(Рве і кидає.)

Двісті п'ятдесят.

(Рве і кидає.)

А ось і дрібніші папірці.

(Рве і кидає.)

Зброжек.

(у нестямі)

— За квартиру? Комірне мені?

Маклена.

— Ще п'ятдесят злотих? Сто?.. Але пістолет, каже, коштує

(зводить револьвер)

більше ста. Батько розповість про все це, то, може, й там у банках — порвуть ваші гроші!

(Націлилась.)

Зброжек.

(затулившись рукою)

— Не треба, не треба! Прошу вас!

Але Маклена знов обійшла його, тоді він побіг од неї. Маклена вистрілила. Зброжек упав. Маклена кинула револьвер. Зупинилась і стоїть непорушно, доки не почувся з балкона сюрчок. Сюрчок, яким викликають поліцейських. Тоді вона побігла до воріт. Але повернулась і взяла револьвер. Коли, побігши, почула, що у ворота входять, кинулась уздовж стіни до Кундової будки. З будки вилазить музикант.

Маклена.

— Ви бачили? Чули? Розкажіть про все це поліції. Або перекажіть батькові і Христинці. І скажіть, що я…

Десь збоку засюрчав сюрчок.

(Вона перелізла через стіну. Ще раз виткнулась її голова. Гукнула дзвінко, махнула рукою.)

Перекажіть, що я повернуся! Неодмінно!

І щезла. Музикант, горблячись від холоду, пішов у той бік, куди показала Маклена. Та його сіпонув поза спину холод і повернула якась думка. Він озирнувся і побіг у протилежний бік. Повернувся і знову пішов,

куди показала Маклена, здається, вже більш рішуче. З-за стіни, де пролізла Маклена, десь далеко сходило сонце.

Завіса

ПРИМІТКИ:

1

ППС — Польська соціалістична партія.

2

Мотив на тему барельєфа польського художника Шимановського. Вавель— краківський кремль.

3

Парафрази відомого сонета Міцкевича "Американський степ".

4

Доню моя(фр.).

5

Legion Zwiazku Mlodziezy — легіон Спілки молоді.

6

У час, коли в небі яснім

Рум'яніє скромна зоринка,

Природа в убранні своїм

Радіє, співаючи дзвінко.

І ластівка весело нам

Щебече в погідній блакиті.

Співайте ж і ви, як вона,

Виспівуйте, діти, щомиті!